ПОЛИТИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ – ПОСРЕДУЈУЋИ ОБЛИЦИ И ПАРАЗИТСКИ САДРЖАЈИ

(Социјалдемократија, конзервативизам, национализам, популизам)

Сажетак: *Чланак садржи критички преглед идејних основа, друштвеног контекста и изворног учења две „посредујуће идеологије“ (социјалдемократија и конзервативизам) и два масовна „политичка феномена“ (национализам и популизам). Свако од њих представља облик више или мање делотворног политичког компромиса, који би требало да представља неутрализацију сталних напетости и сударања између водећих модерних идеологија слободе и једнакости, тј. либерализма и комунизма. Међутим, борба идеологија које су обележиле XIX и XX век данас је изгубила на интензитету, иако су друштвени поводи њиховог настанка остали исти: социјалне неједнакости, злоупотребе слободе и неравномерна расподела друштвене моћи. У исто време, свој идентитет и снагу изгубиле су и главне социјалне силе и политичке организације које су у претходним деценијама представљале симболе и ударне снаге слободе и једнакости: политичке партије „левице“ и „десница“, укључујући ту и никад јасно идеолошки профилисани „политички центар“. Некадашњи политички смртни непријатељи данас изгледају и понашају се готово исто: у идеолошком смислу „сви хоће све“ (наводно заступају/бране интересе „свих грађана“), у организационом погледу готово да и нема разлика, док је разлика у начину владању безмало занемарљива. Тако је и у начелу оправдана и разборита политика идеолошког посредовања временом постала само још један (политички) симптом (пост)информатичког времена чије стварне идеолошке и политичке димензије још увек само нејасно наслућујемо.*

Кључне речи: *политичке идеологије, либерализам, комунизам, социјалдемократија, конзервативизам, национализам, популизам*

Политичке идеологије су производ укрштања софистичких тврдњи и демагошких парола са политичким праксама и верским страстима. Оне имају задатак да мотивишу људе да учествују у политичком животу, пружајући им наводно јасна и разговетна објашњења за компликовану стварност. Сведене поруке и поуке политичких идеологија представљају се као универзални кључ за сваку политичку браву и идеални рецепт за сваку друштвену ситуацију. У односу на модерне „погледе на свет" (идеологије у ширем значењу појма), политичке идеологије су њихова поједностављена операционализација и мистификација у виду „готових решења" за све облике и врсте криза унутар Модерне.

Модерност је изнедрила два основна идеолошка модела: либерализам и комунизам. Први је утемељен на концепту слободе (мишљења, удруживања, пословања) и као такав нема никакве пројектоване и жељене циљеве, док је други заснован на концепту једнакости, који подразумева планску привреду, (привремену) политичку диктатуру и праведне циљеве – високо подигнуте на моралној лествици историје. Међусобно политичко потирање слободе и једнакости учинило је да се вештачки подвајају два иманентна момента сваке идеје правичности. Тако се и догодило оно најгоре што се могло догодити – узајамна борба до смрти између носећих идеологија модерности (либерализма и комунизма) учинила је да се компромитује сама идеја праведности, а заједно са њом и нада да је могуће учинити правичнијим живот у политичкој заједници.

Премда су слобода и једнакост иманентни једно другоме, политичко искуство Модерне сведочи о искључујућим покушајима да се апсолутизују вредности слободе с једне, односно једнакости с друге стране. Тамо где је самодовољни регулатив свеколиког политичког живота била верска и економска слобода – либерални привредни пореци у модерној Енглеској (касније: Уједињено Краљевство или Велика Британија) и САД пре свих – сачувана су демократска грађанска начела, али је готово бесповратно изгубљена (истина, никада стварно постојећа) социјална једнакост. С протеком времена, слобода је постајала форма која се пунила свим могућим (псеудо)политичким садржајима, свакојаким врстама „права", само не оним који би угрожавали економску, па тако и политичку доминацију водећих слојева тзв. крупног капитала и политичке власти. Отуда и стални страх од социјалних револуција које су обележиле XIX и XX век. Данас је очигледно да слобода може да функционише успешно само уз извесна самоограничења. Остају питања када и како се слобода може „самоограничити", тј. ко и на који начин то може учинити, а да одмах не склизне у неслободу и деспотизам?!

Либерализам је стварао социјалне поретке политичке једнакости и економске поларизације који су провоцирали социјалне тежње за проширењем једнакости и на свет привреде. У том правцу су деловале безбројне револуционарне, анархистичке, реформистичке и друге политичке групе – партије и покрети, посебно од средине XIX века. Сасвим неочекивано за већину организација, политичке активисте и теоретичаре социјализма, највећа социјална револуција која се руководила идејом једнакости избила је у „најслабијој карици“ модерног капитализма – у царској Русији (1917).

Упркос идеолошким надањима посматрача и миленаристичким очекивањима непосредних актера (руски радници и сељаци), у том другом, либерализму супротстављеном идеолошком и политичком конструкту, познатијем под именом *комунизам*,[2] доминирала је диктатура једне партије и (лажна) једнакост у виду минималне социјалне сигурности политички обесправљених грађана (политика „једнаких стомака“). У име наводног будућег благостања, тј. „слободе и једнакости за све људе“, комунизам је стварао строго контролисану заједницу политички стварно (и неутешно) неравноправних грађана, чије је ставове и животе настојала да креира пропаганда државне и политичке бирократије. Она је истовремено одређивала правце и токове политике, као и економије, културе и сваког другог домена заједничког живота. Временом се показало да строго контролисана политика и економија не могу да обезбеде стварну економску или кулутурну једнакост/равноправност људи, па тако ни неопходну претпоставку модерне људскости – политичке слободе.

Несумњиво, слобода и једнакост најгоре су прошли у најозлоглашенијем модерном експерименту под именом *фашизам* и/или нацизам. Овај други тип „тоталитарне државе“ је на политички перверзан начин у први план истицао идеју *братства*, као трећу идеју водиљу политичке Модерне. Первертирано у расистичку и националистичку (ксенофобичну) обланду, „братство“ је послужило само као псеудосинтетички појам који наводно „превладава“ ограничености идеја слободе и једнакости и то тако што ствара „органску државу“ засновану на предмодерним начелима „славне прошлости нације“ (фашизам), односно „јединства крви супериорне расе“ (нацизам). Тотална држава историјског мита или лажно доминантне расе имала је задатак да обезбеди господарење над другим – „инфериорним“ заједницама и/или „нижим“ расама. Тако је „братство“ једних означавало најгоре ропство свих других.

2 У либералној литератури обично је коришћен термин „тоталитарни режим“ комунистичке провенијенције.

Међутим, не смемо заборавити да је тоталитаризам, посебно онај комунистичке провенијенције, имао и извесну политичко-економску привлачност, посебно тамо где је био најприсутнији – у индустријски неразвијеним срединама. Привилеговано партијско вођство комунизма и њихова самопрокламована „револуција која тече", обезбеђивали су макар и привид „једнакости" која се очитовала на рудиментаран начин, али ипак и са конкретним, нипошто не небитним формама: минимална социјална сигурност, обезбеђена здравствена заштита и масовни приступ образовању. Они су представљали политички капитал који је имао полувековно трајање. С друге стране, стално гушење политичких и готово свих других грађанских права и слобода, укључујући ту и право на приватну својину и слободу мишљења и организовања, учинили су да комунистички тоталитаризам доспе у ћорсокак оног тренутка када више није могао, економски и идеолошки, да легитимише властито постојање. Нестанак СССР-а са историјске сцене, упркос идеолошком тријумфализму либералних држава, не значи и нестанак идеје социјалне једнакости или равноправности. Штавише, захваљујући необузданом и некритичком ширењу неолибералних идеја „глобалног друштва", слободне светске трговине и сличних идеолошких пројеката с краја XX века, данас смо сведоци највећих социјалних и економских разлика у историји – и то не само између „развијених" и „неразвијених" држава и региона већ и унутар оних најразвијених као што САД, Велика Британија и земље Европске уније. Тако се точак историје (исувише) брзо окренуо и поново актуелизовао, чинило се стару и „превазиђену", причу о класним разликама, економској потлачености и политичкој подређености – глобално, али и локално гледано.

За разлику од комунизма, фашизам/нацизам је своју верзију „перманентне револуције" веома брзо преточио у доктрину перманентног рата у коме су привлеговане нације и расе, вођене својм лидерима (дуче, фирер), остваривале „природну" доминацију над другима. Политика силе и расизма била је постављена изнад свих других вредности, с тим да су фашисти и нацисти правили својеврсни микс капиталистичке и робовласничке привреде у којој су крупни капиталисти додатно зарађивали захваљујући статусу државних монопола и бесплатним радницима (ратним заробљеницима), док је политички систем непрестано тражио спољашње сукобе и „унутрашње непријатеље" којима је обезбеђивао бесплатну, тј. робовску радну снагу.

Невоља Модерне је у томе што су се на сличном економском основу, премда са сасвим другачијим и супротним политичким режимима и идеолошким поставкама, развијале и прве либералистичке империје

попут Велике Британије и њене непосредне историјске наследнице – САД. Сједињене Државе су еволуирале од „обећане земље“ слободне приватне иницијативе у економији, политици, култури и религији (XIX век), до прве војне и економске силе света која на крилима властите самопроглашене „изузетности“ и рецепције „демократске одговорности“ безмало „утерује слободу“ у дословно све крајеве планете (крај XX и XXI век). Преображај САД из заштитника слободе у њеног светског ментора и потенцијалног диктатора обележио је време тзв. неолиберализма и његове „хуманитарне интервенције“ (бомбардовање и друге војне акције) и „плишане револуције“ (финансирање и организовање локалних политичких претендената) помоћу којих се граде нови политички режими у посебним (националним) државама са маргина Модерне (Источна Европа, Блиски исток, централна Азија итд.), као и на укупном, тзв. глобалном нивоу. Такво успостављање баланса између слободе и једнакости несумњиво не може и неће бити успешно. Хоће ли као такво потрајати, показаће време. У међувремену остаје поука да свако апсолутизовање слободе на рачун једнакости (и *vice versa*), баш као и њихово наводно „превладавање“ или „укидање“ у идеји фантомског братства заједнице „по крви“, „раси“ или неком другом биополитичком основу, нужно води у истински неслободан, дакле неправедан политички свет, што ће рећи – свет лажи и злочина.

* * *

Служећи једни другима као парадигма различитости, стварајући свој идентитет у међусобној супротстављености, либерализам и комунизам, као „мегаидеологије“ Модерне, временом су ипак налазиле тачке додира и укрштања, како на политичкој „левици“ (различите варијанте социјалдемократије), тако и на политичкој „десници“ (релаксирани идеолошки модуси либералног конзервативизма). То су посредујуће идеологије које носе снагу, али и слабости полова које „уједињују“.

Као основне идеологије Модерне, либерализам и комунизам/социјализам се у неким теоријским ставовима међусобно приближавају (либерални „комунитаризам“), а у неким елементима вођења политике готово подударају (концепт „државе благостања“). Исто тако, либерализам има тачке укрштања и са својим другим супарником (негдашња аристократија) који је на супротној страни у односу на комунизам/социјализам: то су традиционалисти старог кова (оличени у предмодерној аристократији и наслеђеним предмодерним институцијама) или пак традиционалисти релативно новог типа (оличени у модерној „средњој класи“ и

новим транснационалним институцијама). Речено савременим политичким жаргоном: први су еволуирали у правцу конзервативних партија које комбинују класични либерализам са бригом за очувањем колективног идентитета и друштвених хијерархија базираних на социјалном статусу, док су други створили идеолошку мешавину комунитарстичких политичких идеја са либералним гледиштима на грађанска права, тј. политичке и економске слободе појединаца. С обзиром на то да је реч о хибридним формама, оне су еклектичке, комплексне, развојне и добрим делом – појмовно неухватљиве. Њихове форме су крајње различите и као такве недоступне јединственом методолошком приступу. Упркос томе, неке основне идејне тенденције могуће је именовати општим појмовима као што су магловити „конзервативизам“ с једне, и још мање егзактна, политички флуидна „социјалдемократија“, с друге стране.

Социјалдемократија: слободно тржиште и социјална одговорност

Основни политички циљ социјалдемократије јесте успостављање равнотеже између супротстављених делова модерног друштва, што ће рећи – стварање политичких и економских услова за јавни дијалог и *компромис* између света рада и капитала, социјалне политике и тржишне привреде, индустрије и екологије. Другим речима, политички ангажман социјалдемократије, по властитом саморазумевању, управљен је ка општим интересима друштва који се могу идентификовати као продуктивна равнотежа различитих економских интереса (предузетници/капиталисти *насупрот* пролетаријата) и политичке моћи (држава).

Праведност је овде појмљена као *умереност*, при чему је њен садржај променљив и изложен пристисцима с обе стране: тежња ка већем профиту приватног капитала с једне, односно захтеви за снажним развојем јавног сектора и непрофитних државних услуга с друге стране. Према идеолозима социјалдемократије, та ће супротстављеност бити артикулисана у сразмери спрам достигнутог степена „модернизације“ друштва. Отуда метаморфозе социјалдемократије (као битно еклектичке – синкретичке политичке идеје у сталној потрази за властитим идентитетом) стоје у директној зависности од степена модернизације конкретне социјалне средине.

Индустријски и политички развијене државе имају веће капацитете за јавне издатке и трошкове који нису чисто профитабилно усмерени

(просвета, здравство и др.), док друге (неразвијене, тј. сиромашне државе) нису у тој позицији, а желеле би да тако поступају. То ће бити основни разлог због којег социјалдемократија током друге половине XX века постаје узор већини неразвијених држава, посебно оних које су прошле комунистичке револуције и антиколонијалну борбу. Ипак, чини се да је главни (неизречени) фактор развоја социјалдемократије било постојање комунистичке Русије и њен чисто егалитаристички државни пројекат који је тражио свој „капиталистички одговор“ на Западу. То се може закључити и на основу чињенице да се са престанком постојања СССР-а (нестанак непосредне „комунистичке претње“) социјалдемократија готово преко ноћи претворила у немог сведока експанзије глобалног нерегулисаног тржишта, а уз то и горљивог заговорника „постлибералне“ идеологије „заштите мањина“ у политичком систему – али не и у економији.

*

Прве социјалдемократске партије на власти биле су оне које су се развиле у најмлађим земљама Запада – Аустралији и Новом Зеланду с почетка XX века. Тамо је социјалдемократија функционисала као нека врста политичког компромиса између економске стварности капитализма и идеолошке жеље за конституисањем социјалистичког друштва. Касније, између два светска рата, социјалдемократија је била у сенци надолазећег фашизма и револуционарног комунизма. Временом је реторика социјализма нестајала, да би заузврат од капитализма долазиле компензације у виду већих издатака за социјалне потребе друштва (здравствено и пензионо осигурање и други тзв. друштвени „непроизводни“ трошкови). Такви трендови понајбоље ће се видети у програмској формули немачке СДП с краја 1950-их: „Конкуренција – колико год је могуће, планирање – колико год је нужно“. То је означило дефинтивно одустајање од револуционарних циљева социјализма и његове „промене свега постојећег“, да би се политички захтеви (и изборне кампање) редуковале на наизглед мање радикалне циљеве: пуна запосленост, смањење социјалних разлика, социјална сигурност, „једнаке шансе за све“ итд.

Захваљујући прагматичним политичким циљевима социјалдемократија је од краја Другог светског рата, па све до недавно, у већини западних демократија на изборима редовно добијала око 1/3 укупног броја гласова, што јој је омогућавало континуирано учешће у власти – самостално или у коалицији (обично са странкама умерене деснице). Постепено „навикавање на власт“, уз стално повлачење пред захтевима круп-

ног капитала за дерегулацијом тржишта („да држава престане да им се меша у посао“), учинили су да социјалдемократија најзад изгуби и свој посредујући идентитет „идеологије центра“.

Тако је већ од краја 1980-их социјалдемократија постала нека врста „левог либерализма“, немушта смеша парола о слободном тржишту, с једне, и социјалној одговорности државе, с друге стране. Она више није била у стању да институционално, тј. законски решава последице јачања „капитала“ спрам света „рада“. Много важнија од те борбе чинила се идеолошка конфронтација са светом ортодоксног комунизма, што је опет имало за учинак даље јачање класичног „десног либерализма“ у коме је реторика људских права коришћена за максимално потискивање државе из света привреде. Тако су јачали монополи великих корпорација, а нестајала права радника и обавезе државе према њима.

Дакле, социјалдемократско посредовање између рада и капитала *унутар* „капиталистичких“ *држава* нестајало је у име њиховог обрачуна са комунизмом – *споља*. Тако је надметање између држава „слободног“ и „тоталитарног“ (комунистичког) блока, када је овај потоњи коначно нестао, напросто прогутало дотадашњу социјалдемократску алтернативу. Она је била, а то се и показало, намењена само *унутрашњим идеолошким* потребама западних земаља, односно разобрученом тржишту либерализма. Идеолошко спајање социјалдемократије са либерализмом довело је до њеног коначног непрепознавања које се није могло надоместити лаконским позивањима на политику „трећег пута“ (између капитализма и комунизма).[3]

3 Било је много идеја, пројеката и политичких памфлета са „научним“ амбицијама, који су наговештавали, објашњавали или пледирали за „трећи пут“ који би избегао пошасти „постмодерног“, „постиндустријског“ или „постинформатичког друштва“. Најпознатији јесте онај који је потекао из пера (компјутера) познатог енглеског социолога Ентони Гиденса (1936), а преузела га као свој незванични програм најстарија и најутицајнија британска социјалдмократска – Лабуристичка партија. У књизи под језгровитим насловом *Трећи пут – обнова социјалдемократије*, Гиденс је одбацио марксизам „старе социјалдемократије“ јер „није испунио обећања о већем и правичније подељеном друштвеном богатству“, док је неолиберализам исправно означио као „тржишни фундаментализам“. У свету који, како је то онда мислио Гиденс, постаје „постматеријалистички“ и „посткласни“, потребно је развити нову идеологију која би такве (индивидуалистичке и либералне) тенденције уклопила у „нову стварност“ глобализације, наднационалних система вредности, екологије и нових друштвених покрета. Нагласак је стављен управо на „еколошку модернизацију“, „одрживи развој“ и „политике идентитета“, као кључне тачке политичког програма заснованог на „социјалним инвестицијама“ и ефикаснијем „управљању ризицима“ у десуверенизованој националној држави који заједно са „цивилним сектором“ образује нови глобални демократски систем. Коначни резултат такве програмске доктрине били су драматични, штавише катастрофални изборни порази Лабуриста (2010. и 2015. године), укључујући ту и пропалу кампању за опстанак В. Британије у ЕУ 2017. године, да би најзад на чело странке дошао левичар „старог кова“ Џереми Корбин (1949), чије марксистички обојене изјаве и активности најављују реафирмацију класичних левичарских програма са нагласком на социјалној правди и запослењу. Ентони Гиденс је у међувремену добио титулу барона и постао (доживотни) члан Горњег дома Британског парламента.

Напуштајући позицију „чувара рада“, водећи више рачуна о политичкој коректности него о политичкој делотворности у складу са прокламованим егалитаристичким циљевима, социјалдемократија је доспела у фазу политичке самовољности, што је увек сигуран пут ка политичком пропадању. Својевремено успешни посредник, социјалдемократија данас као да више нема или не зна између кога да посредује: старог пролетаријата више нема, али зато има много менаџера неолиберализма које нико од преображених „левих“ странака није умео или хтео да обузда. Због тога је идеја социјалдемократије у свим релевантним земљама Запада данас у тешкој кризи, а изборни дебакли трају већ готово пуне две деценије.

Континуирано запостављање питања запошљавања и економске сигурности у корист „напретка тржишта“ и „слободне иницијативе“ није се могло надоместити софистичким експлоатисањем друштвено не толико важних (ако не и маргиналних) проблема као што су „сексуалне оријентације“, „истополни бракови“, „права животиња“, „инклузија“ итд. Преусмеравање јавне пажње било је могуће све док су социјалне прилике то допуштале. Међутим, чим је „држава благостања“ престала да функционише, тј. кад је неспутани „раст тржишта“ истањио дотадашње редовне приходе из опорезовања капитала, стари социјално-политички проблеми избили су у први план: незапосленост – извор несигурности сваке врсте убрзо је оживео и старе политичке проблеме – од сиромаштва до ксенофобије. Управо се у том амбијенту одвија савремена политичка и економска стварност већег дела планете.

*

Гледано из угла историје идеја, социјалдемократија је настала као специфичан модус модерне идеологије која у себи сабира све контроверзе које појам модерности са собом носи: раскол културе и религије, знања и вере, правде и природе, политике и етике, интереса и потреба итд. Уколико проблем сузимо на специфично социолошки дискурс, онда можемо констатовати да перманентна и/или структурална криза модерног доба, које непрестано кубури са властитим идентитетом, условљава настанак легитимне потребе за идеолошком потком која би била у стању да разједињене и „самобитне“ моменте друштвене стварности (пре свих, политике и економије) ако не баш поново „уједини“ или „хармонизује“, оно бар „усклади“ и међусобно „примири“.

Чисто политички посматрано, основни смисао социјалдемократије садржи се у настојањима да се обједине или синтетизују кључне звезде водиље модерне политике: слобода, једнакост и братство. Као таква,

социјалдемократска мисао и пракса настоје да амортизују искључивости (ексклузивности и екстремности) модерних „мегаидеологија“, познатијих као либерализам (апсолутизовање слободе и невидљиве руке тржишта), комунизам (апсолутизовање једнакости и социјалне правде) и фашизам/нацизам (апсолутизовање братства, тј. заједнице у виду нације и/или расе заснованих на вези крви, тла или славне традиције). Стварни учинци датих идеолошких склопова јесу тотализујући системи (нео)либерализма и познатог вучјег стања „свих против свих“, односно комунизма/социјализма као стања привидне економске једнакости, а реалне политичке и економске неједнакости с једне, те фашизма/нацизма као расистичког и тоталитарног система „органске заједнице“ или „тоталне државе“, с друге стране. Смисао социјалдемократије огледа се у избегавању модерних политичких екстремизама, штавише – у политичком неутралисању њихових социјалних носилаца, као и у економској реализацији пројекта „државе благостања“. Кроз тај процес формирају се и развијају демократске институције способне да обезбеде политичке слободе, а уједно и социјалну сигурност грађана.

Први такав конкретан политички облик ублажене револуционарности био је тзв. аустромарксизам (почетак XX века) који је, сасвим неочекивано, уједно био и последњи политички разборит покушај спасавања Аустроугарске монархије. Он је настојао да комбинује парламентарну борбу са револуционарним циљевима и политичким захтевима националних мањина. Аустромарксисти су први међу социјалистима прихватили постојање националног питања као политичког проблема (до тада је важила Марксова опаска из Комунистичког манифеста да због свог социјалног положаја „пролетери немају домовине“ – јер га нема ни капитализам), залажући се за културно-националне аутономије унутар Аустроугарске, па чак и за њено организовање на федералним принципима. У идеолошком смислу, они су лавирали између простајања на парламентарне изборе и „диктатуре пролетаријата“, али увек уз нагласак на одлучујућу важност државе за привредне, политичке и културне токове.[4]

Други одлучујући преображај социјалдемократије из изразито левичарске комунистичко/социјалистичке идеологије у *main stream* идеологију капитализма био је везан уз учење енглеског макроекономисте Џона Мејнарда Кејнса (1883–1946), чија је књига *Општа теорија запослености, камата и новца* (1936) изнела низ аргумената у прилог

4 Управо у то време, прелаз из XIX у XX век, у Бечу интелектуално стасавају неке од кључних личности политичке модерне теорије – либерали Ф. Хајек и К. Попер, социјалисти Е. Бернштајн, К. Полањи, М. Адлер и др. Не заборавимо и за политику релевантне ауторе из „побочних сфера“ попут психијатрије – С. Фројд, књижевности – Р. Музил, уметности – Г. Климт и др.

активног учешћа државе у привредним активностима, посебно кроз гарантовање зарада и обезбеђивања тражње – увек у контексту слободног тржишта. Према Кејнсу, држава треба да се постави као *регулатор тржишта*, посебно у монетарној сфери, а не као (што је била до тада у либералним државама) неми посматрач сталних циклуса привредних рецесија и депресија. На том трагу је Запад тражио излаз из кризе 1929. године (*New Deal* у САД), у послератно време након Другог светског рата (*welfare state* у Западној Европи), баш као и данас после драматичне (још увек трајуће) економске и друштвене кризе из 2007/8 год. Према Кејнсу, (демократска) држава може и треба да буде послодавац и она мора да контролише правила игре на неуређеним (често „дивљим") финансијским и другим тржиштима ако жели да обезбеди пуну запосленост становништва, а самим тим и социјални мир. Главни критичари Кејнса, посебно када су наступиле инфлацијске кризе на Западу током 70-их година прошлог века, долазили су из круга либералних економиста и теоретичара политика окупљених око тзв. Чикашке школе.[5]

Неолиберални концепт ће временом усисати социјалдемократску идеологију до те мере да она готово у потпуности напушта занимање за свој иницијални разлог постојања – сферу привреде и радних односа, док легитимитет тражи у „чисто политичким питањима" која су се у међувремену наметнула (као што су права друштвених мањина, екологија и други глобални изазови). Речени изазови, као нови „ризици и претње", улазе у у фокус медија (па тако и јавног мњења), али не и привреде и реалполитике САД и ЕУ, водећих држава Запада, које су и даље у епицентру (пост)индустријског света.

Конзервативизам: традиција и стабилност

Први „природни" непријатељ либералних теоретичара и политичара били су традиционалне аристократе, односно привилеговани слојеви апсолутистичких монархија (XVIII–XIX век). То је сасвим разумљиво с обзиром на то да је управо њихова политичка, економска и културна моћ била доведена у питање револуционарним захтевима за слободом економије, политике, вере и културе. Уместо свих тих узнемирујућих,

5 Претходно је највећи критичар био до тада потиснути Ф. Хајек који је сматрао да употреба појма „друштвене" или „дистрибутивне" правде представља „непоштену инсинуацију да би неко требало да се сагласи са захтевом неког посебног интереса који за то не може да пружи стварни разлог" (Хајек, 2002: 223). Хајек сматра да је друштвена правда термин који је „интелектуално озлоглашен, знак демагогије или јефтиног журнализма" и као такав извор сталне моралне конфузије која је деструктивна за морално осећање.

ако не и неморалних, скандализујућих новина у друштвеном животу, први конзервативци су инсистирали на чувању и одржавању „проверених вредности“ цркве и/или круне, строгој друштвеној хијерархији и наслеђеним институцијама. Каснији конзервативци и наши савременици далеко су профињенији. Њихов политички *мото* је „против радикалних решења, а за поступне промене“. Ово важи за све врсте конзервативних мислилаца и политичара, независно од тога да ли долазе са политичке „десницe“ или „левице“.

Основу друштва за конзервативце чини традиција, тј. културно, политичко и економско наслеђе заједнице које траје вековима уназад кроз историју и као такво пружа сигуран егзистенцијалан (правни и културални) ослонац друштву и његовим члановима – појединцима који су хијерархијски организовани у политичкој заједници на основу свог знања, способности, имовине и/или друштвеног угледа. Држава треба да обезбеди политичку и економску стабилност традираног друштва. Зато државне институције треба да функционишу по принципу укрштања идеја ума (рационалних увида) и вредности наслеђа, дакле *и* новог *и* старог, при чему је „уставна монархија“ најчешће виђена као најпожељнији облик државног уређења. Самим тим, концепт праведности је резултат укрштања проверених вредности традираних хијерархија и развијених принипа рационалног разумевања нових потреба друштва. Отуда и визија преузета из либерализма („сваком према заслузи или кривици“), која бива могућа кроз корекцију на основу неког наслеђеног – транцендентног ауторитета, најчешће у виду круне или цркве.

*

Конзервативизам је најпре ознака за „реакцију“ на политичку револуционарност Модерне у њеним првим корацима, и то у двоструком облику: као контрареволуционарна активност некадашњих привилегованих друштвених слојева који се боре за повратак „старог режима“;[6] и као политички концепт који је стасавао паралелно са модерним револуцијама, с тим да, упркос општераширеном уверењу својих непријатеља,

6 Односи се најпре на француску аристократију која је побегла пред револуцијом из 1789. год., а затим и на већину аристократских слојева диљем Европе који су током XIX века доживљавали убрзано губљење своје моћи очитованих у бројним економским, политичким и друштвеним привилегијама. Захваљујући њима су и настали идеолошки (пре)често коришћени термини „контрареволуција“ и „реакција“, који су били обавезни део борбених политичких говора свих врста револуционара, посебно оних из комунистичког/социјалистичког идеолошког блока. Крај Првог светског рата означиће дефинитивно силажење аристократије са светске политичке позорнице: моћна дотадашња царства распала су се на једну или више република (Немачки рајх, Аустроугарска империја, Османска империја), док су највећа царства на свету доживела преображаје који су водили у поступно нестајање (Британска империја), односно колапс и насилну смрт (Руска империја).

није ирационално настојао да „време врати (политички) уназад“, већ је инсистирао на поступном унапређењу постојећих друштвених односа – увек у складу са наслеђем и ослањањем на проверене ауторитете за све чланове политичке заједнице.[7] Конзервативизам је зато с правом протумачен као „филозофија несавршености“, тј. као идеологија фокусирана на идеју ограничења политичких хтења или интереса (О'Саливен, 2008).

Током XIX века конзервативна струјања бивају преточена у реалне политичке снаге које су са мањим или већим успехом у дужим раздобљима контролисале политички и економски развој кључних европских држава – великих светских сила (В. Британија, Француска, Немачка).[8] Конзервативне снаге друштва – традиционално племство (краљ и аристократија) и новопромовисани богати грађани (буржоазија, „крупни капиталисти“), заједно са највећим делом тзв. средњег слоја у модерној подели рада (трговци, професори, лекари, службеници), нису никако могли да подржавају „екстремистичке“ захтеве за „продужење револуције“ и успостављање пуне једнакости грађана (политичке, али и економске), који су углавном долазили из комунистичког/социјалистичког идеолошког крила.

Искусивши разарајућу снагу јакобинске диктатуре (1880. године) и сличних политичких експеримената (укључујући ту и националне револуције широм Европе из 1848. године, пролетереску револуцију у Паризу 1871. год и сл.), конзервативци су инсистирали на *стабилности* друштвеног поретка који не може настати на основу револуционарне или било које друге политичке воље, већ искључиво као компромис између старог и новог, наслеђа и потреба новог времена. Проблем је, наравно, увек био и остао како доћи до компромиса, или где наћи тачку

7 Односи се на политичку теорију и мислиоце попут Едмунда Берка (1729–1797) који су критиковали некритичку веру у посвемашњу моћ разума (просветитељство) и лажну наду да је могуће „конструисање политичке заједнице“ на исти начин као што је могуће саставити (и раставити) неку машину или механизам. Уместо инжењерске политичке логике, конзервативци од пера преферирају улогу искуства, односно историјског наслеђа и/или традиције у организовању друштвеног и политичког живота. Утолико за већину мислиоца тога кова традиција није никаква непроменљива (метафизичка) величина, већ предмет уважавања, регулативни фактор друштвених односа који се поступно мења и са мером коригује. Свака традиција опстаје тако што се негује, одржава и мења у зависности од потреба.

8 У Британији то је био торијевски покрет који је постојао још за време грађанског рата у Енглеској између краља и парламента (тзв. Славна револуција, 1660–1688). Торијевци су се залагали за краља, односно сталашку државу на челу са монархом који суверено влада на основу божанског права. Касније су ревидирали ставове у правцу поделе суверенитета између краља и аристократије (Дом лородова) с једне и народа (Парламент; представнички дом) с друге стране. На том основу настала је током XIX века Конзервативна партија која са мањим или већим прекидима влада до данас. Сличне еволуције конзервативизам пролази и у Француској, при чему је као идеја и покрет најстабилнији био у Немачком рајху (различите немачке монархије, републике, кнежевине, аутономни градови и друге политичке заједнице са заједничким језиком и културом, уједињени у једну државу 1871. године).

заједничког слагања свих релевантних друштвених актера. Имајући у виду стварну снагу најкрупнијих играча на политичкој позорници, конзервативне снаге су увек биле предвођене онима који је требало да попусте у односу на моћ коју су тренутно држали. Тако су богати грађани „пословни људи“ (индустријалци, банкари, трговци, све до делова шаролике „средње класе“) током XIX века привремено уступали своје услуге и релаксирали своје интересе спрам интереса монархије, привилегија двора и земљорадничке аристократије, да би са променом противника у XX веку (раднички покрети, комунистички поредак) преузимали идеолошке наслаге милитантног национализма, антикомунизма, али и антипарламентаризма. Прављени политички компромиси, од државе до државе, били су привремени, слаби и без дугорочног плана. Утолико су ти други друштвени компромиси у Модерни најчешће били „трули“, тј. неуспешни: имали су крајње ограничено време трајања током којег се проблеми (политичка једнакост и економска/социјална равноправност грађана) нису стварно решавали, већ само гурали у страну. То је разлог зашто су политичке револуције током XIX и XX века биле толико насилне, а њихове идеје водиље толико екстремне или утопистичке.

Након револуционарних догађања током XIX века, а посебно после Октобарске револуције 1917. године, у зависности од националног развоја, конзервативизам постаје модус *либерализма* („национални либерализам“) или пак *фашизма* у коме остаје политички неприметан, али ипак делатан обично у виду национализма под стегом „тоталне државе“. У оба случаја функционише као нека врста одбране националне традиције пред навалом „лажног социјалистичког интернационализма“. У првој варијанти: национални либерализам (САД) и/или либерални конзервативизам (Велика Британија), конзервативизам се ослања на водеће социјалне слојеве и класе, док у другој варијанти историја препознаје „меке“ варијанте кокетирања са класичним патернализмом (нпр. Француска) или пак са ауторитарним/тоталитарним порецима (Италија, Немачка), који главне ослонце налазе у традиционалним поседничким слојевима и средњој класи.

После краха европског фашизма/нацизма ауторитарни конзервативизам проналази ослонце у војним диктатурама диљем Јужне Америке, да би се у демократским режимима ситуирао унутар традиционалних партија либералне деснице (републиканци у САД, торијевци у В. Британији, деголисти у Француској, демохришћани у Немачкој и Италији итд.). У новом политекономском окружењу конзервативци постају либерални догматичари који се посебно обрушавају на „државу благостања“ и њено наводно „кокетирање са комунизмом“ (због истицања

улоге државе у економском и политичком животу заједнице). Коначно ће већина конзервативаца бити трансформисани у апологете „неолиберализма“ који ће обележити крај XX и полетак XXI века. Класични национално обојени конзервативизам устукнуо је под навалом нове врсте „интернационализма“, овај пут под палицом либерализма. Ту је конзервативизам изнова нашао старе проблеме, само у новом вредносном оквиру: однос приватног власништва и државног учешћа у привреди, очување породице и релативност свих моралних вредности, структурне реформе државе и стварање нових елита итд.

*

Као „одбрана ограниченог стила политике заснована на идеји несавршености“, конзервативизам нема „суштину“ или „аутентично језгро“ око кога се образује идеолошки омотач, тј. политички прогам и план акције (О'Саливен, 2008: 20). Конзервативизам покушава да одбрани идеју човека као „несавршеног бића, зависног и ограниченог бића, бића које не може да се препороди радикалном друштвеном и политичком променом, због чега је осуђено да од постојеће ситуације извуче најбоље скромнијом политиком компомиса и прилагођавања“ (О'Саливен, 2008: 28).

Према једној школи мишљења (Ж. де Местр и Ф. де Бонал, најближи примери за „реакционарни конзервативизам“; по страни остаје највећи ауторитет – Е. Берк), наведена ограничења човека потичу директно од бога и његовог плана хијерархијски уређеног универзума. Нарушавање дате ванвременске хијерархије, чему је човек одвише склон, узрок је сваког, па тако и друштвеног зла које се очитује у модерним захтевима за радикално новим политичким светом. Друга школа (С. Т. Колриџ, Т. Карлајл) верује у постојање закона развоја у историји и настоји да открије релативни принцип тих промена. Он се проналази у традицији, наталоженом искуству генерација које чини рационални и емотивни основ сваке политичке заједнице понаособ. Трећа школа (Д. Хјум, Б. Констан, А. де Токвил и др.) одриче се потраге за вечитим вредностима, првим принципом и сл., те настоји да прави компромис између аристократских и демократских вредности, изузетности и једнакости, слободног тржишта и државног планирања. У фокусу су одбрана индивидуалних слобода, владавина закона и парламентарна власт, док трагање за савршенством у политици бива третирано као разарање слободе.

Наведене „школе“ конзервативизма изнедриле су и три начина његовог именовања: ауторитарни, патерналистички и либертаријански конзервативизам. Први намеће, други настоји да одређује, а трећи да

саветује политичке акције и хтења. Током XIX века конзервативизам је био супротстављен превенствено либерализму, да би током XX века био фокусиран на другог корифеја модерне идеологије – социјализам/комунизам. У првом случају мета је био разобручени модерни индивидуализам, док је то у другом била претенциозна модерна („тоталитарна") држава. И док је из сукоба са либерализмом углавном израњала потрага за старим ауторитетима круне и цркве, судар са социјализмом/комунизмом означио је или савез са либералима (одбрана индивидуалних слобода) или пак различите компромисе са колективизмом социјалиста („индустријска демократија"; „сталешка аутономија" и друге идеје корпоративизма; брига за заједницу и дистрибутивну правду).

Борећи се против сваког „екстремизма", тј. идеолошких модела либерализма и социјализма, а касније и њиховог наличја – фашизма/нацизма, немајући јасно идејно упориште у некој системској политичкој мисли, конзервативизам је својом политиком ограничавања и поступних реформи постао *main stream* савремене политике. Како је општи дух времена с краја XX века погодовао идеји „центристичке политике" (политика „умереног центра"), тако је све више преовладавало (и данас владајуће!) мишљење да је: (а) друштво изједначено са такмичењем на слободном тржишту робе, људи, капитала и идеја и (б) да држава треба максимално да се уздржава од уплитања у послове друштва (минимално планирање развоја и неопходно пружање услуга безбедности и заштите) и да неизоставно напусти концепт „државе благостање", тј. да обустави стално ширење домена својих активности. Утолико је главна дужност конзервативизма „да брани политичку слободу и уставну владавину путем очувања економије слободног тржишта" (О'Саливен, 2008: 167). Као и обично, наведена позиција има своју алтернативу у другој врсти компромиса, овог пута конзервативаца са социјалдемократама који чине „умерену левицу", одакле долазе наративи о „социјалној тржишној привреди", „социјално одговорној влади" и подели друштвеног богатства на основу извесних дискриминаторских принципа (брига за слабе, незапослене итд.).

Унутрашњи, начелно неразрешиви конфликти између либерално-конзервативног идеала економије (слободно тржиште) и културалног идеала (морално освешћене индвидуе посвећене самоусавршавању и добру заједнице) учинили су да се он повремено повлачи пред налетима „чистог либерализма" и његовог потрошачког друштва, с тим да остаје отпоран (бар за сада) изазовима „чистог социјализма" и његове арбитрарне државе. Управо су та два изазова с различитих полова модерне идеологије представљали главну моралну и сваку другу „претњу"

у модерној политици и припадајућој цивилизацији. Међутим, главни непријатељ долазио је из света реалполитике – тренутних радикалних одговора на актуелна тренутна питања. Репрезенти тог радикала долазили су и са ксенофобичне деснице (екстремни национализам) и са интернационалистичке левице (западни социјализам). Заједно су образовали изразито милитаристичке системе тоталне владавине наметнуте политичке елите која је тиранисала дословно читаво друштво.

* * *

Три су основне врсте политичких покрета који, зависно од угла гледања, сужавају или проширују, а по властитом суду надилазе модерне идеолошке садржаје. Они немају јасне идејне постулате или организационе форме, али имају политичку моћ која им долази од масовности и „праведничке“ реторике, односно једноставних манихејских порука у којима постоји само „добро“ и „зло“, „ми и они“. Прве две (под)идеолошке форме – национализам и популизам – готово да су идентичне, док је фундаментализам углавном резервисан за религиозне политичке покрете или партије, тј. оне форме религиозног учења које у жељи да буду „изворне“ фактички престају да буду оно за шта се приказују.

Национализам и популизам: „истински народ“ и „корумпиране елите“

Социолози, филозофи и други теоретичари друштва не могу да се сложе око питања идеолошког статуса национализма – да ли је он посебна политичка идеологија или политички феномен који се калеми на различите идеолошке садржаје. Либерални пореци XIX века су сви од реда били национални, а неретко и националистички, тј. екстремно устројени, посебно уочи Првог светског рата. Након њега победничке државе задржавају либералне поретке, баш као и своје бројне колоније широм света, што ће уродити настанком низа „националистичких“ покрета у датим колонијама. Оне су, посебно после Другог светског рата, готово листом изнедриле левичарске антиколонијалне покрете. Насупрот томе стоје фашистички и нацистички покрети у Италији (на страни победника у Првом светском рату) и Немачкој (највећи губитник Великог рата), које су развиле изразито десничарске покрете који су пак своје упориште нашли најпре у „националном поносу“ и „националној идеји“, а затим у отвореном и бруталном шовинизму – презиру и мржњи спрам

свега што није „расно супериорно“ или „национално чисто“.

Тако је национализам подједнако присутан, активан и делотворан у свим идеолошким садржајима и формама: од либерализма и социјализма/комунизма до фашизма/нацизма. Очигледно је да он нема засебан статус у односу на носеће идеологије Модерне, али је исто тако евидентно да је управо национализам можда њен најважнији политички феномен. *Национализам* је политички феномен настао из формирања модерних држава нација које су свој идентитет градиле на стварним или измишљеним приповестима о народном пореклу, „духу“, вредностима, менталитету и циљевима. Независно од начина на који нације настају, тј. како се политички искључени *народ* трансформише у политички делатну *націју*, свест о припадности одређеном колективитету од првог дана је била изложена различитим политичким (зло)употребама. С обзиром на то да је народ у форми нације постао основа модерног политичког легитимитета, свако ко утиче на његово саморазумевање може да рачуна на политичку моћ. Зато су најпре монарси, а потом и сви други политички актери (странке и др.) настојали да кроз величање прошлости дате заједнице и властито разумевање њених „потреба“ и „циљева“ налазе оправдање за властите поступке. Национализам је тако постајао политичко средство које се користило у (најмање) два смера: подвлачење разлике у односу на друге нације (државе) и афирмација властитих достигнућа. Претеривање у првом случају је од национализма правило ксенофобију и шовинизам (мржњу према другима и страх од других), док је у другом стварало извесну нарцисоидност и јалову самодовољност (затвореност и зачауреност у властите представе о себи). Најређе је национализам третиран онако како су га његови најбољи и најискренији протагонисти доживљавали: као љубав према свом народу и поштовање према другима. Такво виђење национализма првенствено је ствар индивидуалног прегнућа, док је јавно – политичко коришћење национализма скоро по правилу претакано у манипулацију која љубав трансформише у мржњу.

Национализам је у модерном контексту покушавао да реафирмише предмодерни патриотизам и у том случају је најчешће довођен у везу са *конзервативизмом*. Међутим, дословно све модерне идеологије, свака на свој начин, долазе у додир, штавише блиску везу са различитим варијантама национализма. Поред помињања конзервативизма, политички клишеи су и повезивање национализма са различитим облицима тоталитарности („фашистички национализам“, чак и парадоксални спој у виду „комунистичког национализма“).[9] Лака прилагодљивост идеоло-

9 Парадокс је у томе што комунизам по дефиницији преферира интернационализам („пролетери немају своју домовину“, К. Маркс), док у својој политичкој операционализацији лако постаје, тј. лако је постајао „националан“ или „националистички“. Довољно је присетити се првих радничких

гија и још лакша употребљивост национализма учиниле су да наведене идеологије временом чак буду изједначаване са национализмом у његовој девијантној форми ксенофобије и шовинизма. Међутим, национализам исто тако није стран ни либерализму, упркос свим његовим индивидуалистичким конотацијама. У том случају, критичари су више склони да либерализам доводе у везу са „добрим", тј. морално прихватљивим, афирмативним странама национализма (патриотизам, самопоштовање и самокритика).[10] Данас се национализам (у „лошем" значењу тог појма) најчешће доводи у везу са другом псеудоидеологијом – популизмом.

*

Популизам је брат близанац национализму, како према форми размишљања „ми и они", тако и према чињеници да се подједнако успешно шири и политичком „левицом" и „десницом".[11] И док је у национализму главни предмет или окосница национални идентитет, култура или прошлост, оличени у држави која има задатак да брани или конституише национални идентитет већинског дела њених држављана, популизам је више везан уз класичне социјалне теме и нарације везане за потлачену („преварену", „опљачкану", „осиромашену", „понижену") и уједно „аутентичну" („праву", „истинску", „непатворену") већину „поштеног народа" с једне, и богату елиту („покварени", „похлепни", „арогантни", „себични", „незасити") с друге стране. У тој манихејској црно-белој подели не може се промашити: ми смо добри, они су лоши.

Проблем с популизмом јесте у томе што он често бива коришћен само као политичка етикета коју су „просвећени" интелектуалци или политичари спремни да лепе на чела својих политичких противника – у том тренутку, за тренутне користи и интересе. Наиме, природно је да свака политика настоји да буде масовно подржана и да при том себе прикаже као изворни „глас народа", насупрот „отуђеним елитама" које, наводно, увек подржавају непосредно супротстављене политичке организације.

(социјалдемократских) партија које су се приклањале ратним кредитима и позивима који су долазили са врха либералних држава и монархија пред почетак Првог светског рата.

10 Вид. Тамир, Ј. (2002). *Либерални национализам*. Београд: Ф. Вишњић.

11 У прве популистичке покрете савремена политикологија убраја Народну странку (*Peopl's Party*) у САД која је била посебно активна с краја XIX века, а залагала се за сељачка и радничка права оптужујући при том приведну и политичку елиту да убира профите на рачун радног народа, тј. обичних грађана. Народна странка је била први озбиљнији покушај да се разбије већ устаљени двопартијски систем у САД који траје до наших дана. Савремени популизам углавном се везује за десничарске идеје о затвореним границама, „нашим новцима" и сл., при чему су непосредни актери (нпр. актуелни председник САД или вође кампање за излазак Британије из ЕУ) неупоредиво моћнији но што су то били прваци Америчких народњака с почетка XX века. Исто важи и за левичарске популисте на власти попут оних у Јужној Америци (браћа Кастро, Уго Чавез и др.).

У том смислу, свака политичка делатност је „популистичка“. Тако сведен политички дискурс важи одувек, с тим да је наше време учинило да се он практички и теоријски диференцира у складу са околностима политичке борбе и принципа разлике.

Теоријско дефинисање популизма прилично је танко с обзиром на то да је и сам предмет такав. Политички шаблон популизма је свуда сличан: реторичко позивање на развлашћивање грамзивих привредних и политичких елита, често позивање на „вољу народа“, захтеви за увођењем директне демократије (посебно позивање на референдум за сваки иоле значајнији проблем) итд. Другим речима, популизам подразумева континуирано демагошко сатанизовање политичких противника и проналажење „непријатеља“, посебно у ономе ко је слаб да се брани (мањине свих врста и сл.). У зависности од дефинисања тог „другог“ (непријатеља), популизам задобија десни или леви правац: за десни популизам „други“ су имигранти, верске или етничке мањине, „нерадници“ и др., док су за леве популистичке покрете „други“ обично страни капитал и његови домаћи колаборанти.[12]

Софистичка схема „обичан народ против отуђене елите“, или интерес народ *насупрот* интереса елите, свуда је присутна формула за политичко деловање у популистичком духу. Утолико заиста, упркос тренутној интелектуално-медијској моди, овде и није реч о неком „новом политичком феномену“, већ пре о старом духу атинске агоре и римских народних скупштина у којима су софисти владали политичким простором нудећи „једноставна решења“ за проблеме који други *намерно* изврћу и компликују. Говорећи савременим политичким језиком, популизам је обичан *стил* политичког речника, демагошки начин за мотивацију маса, свакако не и идеологија са развијеним „погледом на свет“, јасно одређеним средишњим вредностима и циљевима.

Међутим, поред манихејства и демагогије, могуће је навести и једну специфичност модерног популизма која би се дала именовати као „искварени облик демократије“ – морализовани облик антиплурализма по коме „само ми“ (или „ја – ваш представник“) знамо шта народ заиста хоће, док су сви други или непостојећи или напросто „шљам“, „народни отпад“ или „шпијуни“. Таква политика искључења других неминовно води у неки од облика ауторитарности јер негира свако друго мишљење и деловање осим сопственог. Када популисти освоје власт, опозиција

12 Очигледно је да се десни популизам данас везује за развијени Запад (ЕУ и САД), док је леви присутан у Латинској Америци. Уочљиво је да у већини расправа о популизму остаје некако непокривен простор (Далеког) Истока, несумњиво будућег епицентра привредног, па тако и политичког света у постмодерној ери.

постаје морално проказани „олош“, „корумпирана елита“, „продужена рука тајкуна“ и сл., при чему свака критика успостављеног режима није ништа друго до „завера олигарха“ или „тајних служби“. Оно што из тога следи јесте класично „кадровско тумбање“ државног апарта и раст корупција, али оно што је карактеристично јесте „масовни клијенетизам“, тј. „размена материјалних повластица или бирократских услуга за политичку подршку грађана, који онда постају ‘клијенти’ популиста“ (Милер, 2017: 15).[13]

Наравно, постоје и мишљења по којима популизам *јесте* идеологија јер (ипак) има неки основни принцип политичког објашњења модерног света: дихотомни модел („поштен народ – отуђена/корумпирана елита“) и има организационе форме – покрете и партије који настоје афирмисати конкретне политичке циљеве и то без посредовања у виду институција, попут парламента нпр. Међутим, у том случају популизам нагиње ка „директној демократији“ и сличним класичним политичким маглама Модерне из којих по правилу израњају диктатуре различитих облика. Утолико популизам функционише више као модус социјализма или фашизма, а не као некаква засебна идеологија или можда „подврста либерализма“. Како год, популизам је данас свуда у свету присутан и активан политички феномен који је настао на маргинама борбе између „основних“ модерних идеологија и као такав представља јасан сигнал у ком правцу могу да еволуирају савремене демократије, чак и, ако не и посебно, оне које су одавно етаблиране.

Слична констатација важи и за тзв. *фундаментализам* који је популизам по форми, а (псеудо)религиозан по својим садржајима. Модерна је десакрализовала („рашчарала“) свет, а кроз тај процес религије су постале ствар избора појединца (Запад, хришћанство) или обавезна форма без делотворне снаге у држави и друштву (Исток, ислам). Као реакција на такво потискивање верског у сенку настајали су, посебно од 70-их година прошлог века (услед прве велике економске кризе после Другог светског рата), различити верско-политички покрети који су у основи били идеолошки пројекти „превладавања кризе“ – не само тренутне економске већ и свеколике Модерне.

Инсистирање на верској традицији и ритуалима, односно нетолеранција према свему и сваком ко није „аутентичан“, учинило је да фунаменталистички покрети временом постану алтернатива официјалним инсти-

13 Милер закључује да је популизам „сенка представничке демократије“ (говори у име фантазма названог „прави народ“ који представља „морални и хомоген ентитет чија је воља непогрешива“). Такође, популисти сматрају да су *само они* једини легитимни представници народа, а свако ко их критикује не само да није „истински део народа“ већ је и по дефиницији аморална особа (Милер, 2017: 97).

туцијама државе, те да се као такви наметну у улози политичких актера (наравно, са неједнаким учинком). Највећи успех у том смислу имали су исламски фундаменталисти у Ирану који су збацили дотадашњег неприкосновеног државног (световног и прозападног) вођу – Шаха Пахлавија. Ондашња Исламска револуција у Ирану (1978) учинила је да готово читав муслимански свет поново редефенише свој однос спрам модерне (западне) културе и цивилизације. На том основу је настало низ исламских политичких група које су се подигле против својих световних влада, али и против читаве Модерне. Насупрот њима развијао се хришћански фундаментализам, посебно у САД где је уз политичку подршку републиканских конзервативаца постао важан, а понекад чак и одлучујући политички фактор.[14] О политичкој димензији јеврејског „фундаментализма" не треба превише трошити речи – он је познат још од римских времена, при чему је свој утицај задржао до данас и у новом Израелу.[15]

Фундаменталисти су у савременом политичком језику, који је опседнут „политичком коректношћу", најзад постали и *екстремисти*, при чему се том нејасном појму придодаје већина садржаја који се не би могли провући кроз центристичку парадигму политичке прихватљивости. Због тога „екстремисти" лако постају сви могући противници актуелног режима, независно од тога да ли су „леви" или „десни екстремисти" (тајне групе склоне идеолошком и сваком другом насиљу), па чак независно и од тога да ли су део легалног и легитимног поретка (на пример, странке које учествују у изборима). У сваком случају, „центристичка" либерална политика на нивоу реторике, комбинована са економском политиком нерегулисаног слободног тржишта и свим социјалним последицама које из тог следе, учинили су да „екстремизам" постане празна политичка поштапалица за сваку – оправдану и неоправдану критику таквог деловања. Свакодневна промена значења речи „екстремизам" учинила је да она постане некорисна и као таква сувишна у прегледу идеолошких оријентира савремене политике.

* * *

Међусобна борба идеологија обележила је посебно XIX и XX век, све да би се данас дошло у извесну политичку пат позицију јер су до непрепознавања дошле некадашње звезде водиље политичке модерности,

14 Избори за председника САД у којима су победе однели најпре отац (Џорџ Буш, сениор; 1989–1993), а потом и син Буш (Џорџ Буш, јуниор; 2001–2008). Исто важи и за избор актуелног председника САД.

15 Један од могућих показатеља за то јесте и непостојање класичног устава у Израелу, земљи која је институционално изразито демократски усторојена, па опет не може да пренебрегне (а ни да превлада) управо верску димензију свог идентитета.

њене основне идеје/вредности: *слобода, једнакост и братство*. У исто време, свој идентитет изгубиле су и главне социјалне силе и политичке организације које су деценијама представљале симболе и ударне снаге датих вредности – политичке партије „левице“ и „деснице“, баш као и никад јасног „политичког центра“. Премда су и данас, као и током XIX и XX века, неутешно подвојени „свет капитала“ и „свет рада“, иако су социјалне разлике у модерним државама и даље велике (ако не и највеће икада!) – што се последично све нужно одражава и на свет политике – политичке партије и покрети свих могућих боја и усмерења изгубили су на препознатљивости, делотворности и моћи. Некадашњи политички смртни непријатељи данас изгледају и понашају се готово исто: у организационом погледу готово да и нема разлика,[16] у идеолошком смислу „сви хоће све“ (јер заступају/бране интересе „свих грађана“),[17] док је разлика у владању (када им се за то пружи прилика) фактички занемарљива.[18]

Општа тенденција ка „политичком центру“ након Другог светског рата, претакање социјализма у либерализам (и обрнуто), уз неизбежни „популизам“ и повремене таласе политичког екстремизма (мотивисаног старим верским и културним поделама, новим национализмима, оружаним сецесионистичким побунама и сличним облицима насиља и/или тероризма), све уз стално подстрекујући потрошачки индивидуализам (са политичком униформношћу као својим наличјем), учинили су да актуелна (пост)модерност нема своје издвојене вредности, односно врлине. Време у коме су све врлине подједнако уважаване говори нам да ни једна од њих нема праву вредност. Разуме се, руководеће вредности и идеали политичке Модерне присутни су и даље тражени, али њихово досезање/остварење, чини се, даље је но икада.

16 У зависности већ од величине и трајања, као и система у коме јесу, савремене политичке партије наликују или на *фабричке погоне* (подела рада по секторима; управљачка пирамида и сл.) или на *маркентиншке фирме* (континуирано оглашавање; краткорочне кампање, политичке досетке/слогани итд.), или све то заједно – с тим да је увек у првом плану публицитет у јавном мњењу и наговор на гласање или одобравање тренутних акција.

17 Зато су партијски програми најчешће сведени на пуки еклектички збир безмало свих могућих политичких идеја, интереса и мотива, чак и када се они очигледно међусобно искључују.

18 Примера има безброј и готово да их је непотребно наводити. Гледано у ширим оквирима, можда је најупечатљивији случај смена власти у Грчкој у другој декади XXI века. Наиме, када је на опште изненађење на парламентарним изборима 2015. год. освојила власт изразито левичарска, штавише отворено прокомунистичка партија Сириза („Коалиција радикалне левице”), она је под спољним притиском веома брзо постала фактички историјски репринт претходно владајуће неолиберално „Нове демократије“. На сличан начин функционишу политички системи диљем планете: странке добијају гласове на изборима с једним програмом, да би наставили да владају у потпуно супротном правцу – без „пардона“ или гриже савести, најчешће уз лаконска објашњења да се „ситуација променила“, а са њом и „наши стари ставови“. Ипак, ако се осврнемо на историју било које модерне политичке заједнице, видећемо да је такво понашање заправо правило: реалполитика, тј. реални односи политичких снага и стварна моћ унутрашњих и посебно спољних актера увек имају предност над жељама и очекивањима бирача, партијским обећањима и сиренским гласовима њихових вођа.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

Giddens, A. (1998). *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity.

Хејвуд, Е. (2005). *Политичке идеологије.* Београд: Завод за уџбенике.

Hayek, F. A. (2002). *Право, законодавство и слобода (Нови поглед на либералне пронципе правде и политичке економије*). Београд–Подгорица: Службени лист СРЈ и ЦИД.

Hayek, F. A. (1998). *Поредак слободе*. Нови Сад: Глобал Боок.

Милер, J. B. (2017). *Шта је популизам?* Београд: Фабрика књиге.

Нолте, Е. (1990). *Фашизам у својој епохи (Француска акција, италијански фашизам, националсоцијализам).* Београд: Просвета.

О'Саливен, Н. (2017). *Конзервативизам.* Београд: Центар за конзервативне студије.

Попер, К. К. (1993). *Отворено друштво и његови непријатељи I-II*. Београд: BIGZ.

POLITICAL IDEOLOGIES – THE MEDIATING FORMS AND PARASITICAL CONTENTS
(Social democracy, conservatism, nationalism, populism)

Vladimir Cvetković
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The article presents a critical overview of underlying ideas, social context, and original teachings of two "mediating ideologies" (social democracy and conservatism) and two mass "political phenomena" (nationalism and populism). Each of them constitutes a form of more or less effective political compromise, which ought to neutralize constant tensions and clashes between the leading modern ideologies of freedom and equality, i.e. liberalism and communism. However, the clash of ideologies which were prominent in the 19th and 20th centuries has lost much of its intensity today, although the social causes that gave rise to them have remained unchanged: social inequalities, abuse of freedom, and uneven distribution of social power. At the same time, the main social forces and political organizations that had been the symbols and striking forces of freedom and equality in the preceding decades – the political parties of the "left" and "right", including the never clearly defined "political center" – also lost their identity and power. The then political mortal enemies look and behave today almost exactly as they did then: in the ideological sense, "everyone wants everything" (allegedly representing/defending the interests of "all citizens"); in the organizational sense, there is almost no difference between them; whereas the difference in the manner they behave when in power is almost negligible.

Key words:Political ideologies, liberalism, communism, social democracy, conservatism, nationalism, populism